

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

HEILAUF ZSUZSANNA

**KULTURÁLIS KÖLCSÖNHATÁSOK VÁLTOZÁSAI –
PEREGRINÁCIÓ MAGYARORSZÁGON
1635-1944 KÖZÖTT
(KÜLFÖLDI SZÜLETÉSŰEK
MAGYAR FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEKBEN)**

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

**Történettudományi Doktori Iskola
Vezetője: Dr. Erdődy Gábor
Művelődéstörténeti Program
Vezetője: Dr. Kósa László**

**Bizottság elnöke: Dr. Kósa László
Bírálok: Dr. Lakatos Andor és Dr. Molnár László
Titkár: Dr. Géra Eleonóra
Tagok: Dr. Borsodi Csaba,
Dr. Varga Júlia, Dr. Mészáros Andor
Témavezető: Dr. Szögi László**

Budapest, 2014.

I. Témaválasztás és célkitűzés

A hallgatói névsorok elemzése, különösen a nem a szűkebben vett régió belüli diákok vizsgálata nemcsak a hallgatókat küldő, hanem a befogadó ország számára is fontos megállapításokkal szolgálhat. Az egyes felsőoktatási intézmények kapcsolatrendszere, vonzáskörzetének nagysága, hogy kik számára fontos az adott intézményben, intézménytípusban vagy -hálózatban tanulni, az intézmények tudományos, kulturális életben betöltött szerepét is meghatározza, árnyalja.

A magyar felsőoktatási intézmények többségét természetesen elsősorban a helyi, ország- és tartományhatárokon belüli igények kielégítésére hozták létre, mégis meghatározó, hogy milyen szinten voltak képesek az egyes magyarországi intézmények, intézménytípusok a Habsburg Birodalmon belüli és kívüli kulturális transzferben részesedni az elmúlt századokban. Az idegen születésű hallgatók legkedveltebb céljai ugyanis olyan szellemi központokként működnek, melyeknek országhatárokon átvívelő tudomány- és kultúraközvetítő szerepe egyértelmű akkor is, ha bizonyos esetekben felmerül, hogy nem klasszikus peregrinációról, hanem esetleg bevándorlásról van szó.

Régiókban szinte alapításától meghatározó Bécs, az ott működő intézmények felsőoktatásban, illetve peregrinációban betöltött jelentősége. Magyarországon, bár többen kísérletet tettek rá, a 17. századig nem sikerült tartósan felsőoktatási intézményt létrehozni, a jezsuiták nagyszombati egyeteme az első olyan felsőoktatási intézmény, mely századokon keresztül folyamatosan működik, még ha időközben székhelyet is változtatott. A magyar egyetemalapítási kísérletek minden esetben nagy ívűek voltak. Az alapítók gondoskodtak vagy gondoskodni kívántak a minőségi oktatásról, és az ehhez szükséges minőségi tanári karról, mely biztosíthatja, hogy sikeres, akár nemzetközi hírű intézmény szülessen. A kísérletek sikertelensége, rövidsége sokféle tényezőn múlt, de a nagyszombati egyetem is jól példázza, hogy egy színvonalas, nem háborús övezetben működő intézmény vonzóereje, különösen, ha az oktatás nemcsak regionális nyelven folyik, az állam-, a régióhatárokon kívül is hathat. Bár hozzá kell tennem, hogy a minőségi oktatás mellett nagy vonzóerőt jelenthet az áhított végzettség könnyebb - olcsóbb, gyorsabb, kevesebb energiát igénylő - megszerzhetősége vagy egyáltalán ennek lehetősége. Nemcsak az kérdés, van-e helyben, a közelben ilyen képzést adó intézmény, hanem az is, bejuthat-e oda a hallgató, nincs-e valami kizáró ok (ilyen ok lehet az intézmény felekezeti jellege vagy felvételi korlátozásai).

A magyarországi intézményekről megjelenő monográfiákban, elemzésekben általában nagy hangsúlyt kap az intézmény külföldi kapcsolatrendszere, Magyarországon, régiókban, Európában betöltött tudományos és oktatási szerepe, jelentősége. Külön elemzések foglalkoznak a tanári karok összetételével, az egyes professzorok munkásságával, származásával, külföldi tanulmányaival és szakmai kapcsolatrendszerével, illetve a tananyaggal, az oktatás tárgyi és anyagi feltételeivel, az intézmények épületeivel hazai és időnként nemzetközi összehasonlításban is. Az elemzések szólnak a diákság számáról, összetételéről, de a legtöbb magyarországi intézményi feldolgozás esetében nem találunk részletes adatokat az intézményben tanuló külföldi születésű diákokról. Ennek egyik oka, hogy a hallgatók többsége magyarországi volt, másik oka a részletes, elemzésre lehetőséget adó adatsorok hiánya.

A magyar peregrinációkutatás is elsősorban a magyar egyetemjárókra összpontosít, a Magyarországra irányuló egyetemjárás átfogó vizsgálatára, a hazai és külföldi peregrináció összehasonlítására csak rövidebb részelemzések születtek. A témában dr. Szögi László közölt rövidebb összefoglalást 1994-ben, „A magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemein. I. 1790-1850” című adattár előszavában. Már önálló témafeldolgozás, részletesebb elemzés a budapesti orvosi kar 1790-1850 közötti, illetve a budapesti

Műegyetem külföldi hallgatóinak vizsgálata (1944-ig), az első Molnár László, a második Osváth Zsolt munkája. Ezek viszont sajnos teljes egészében még nem jelentek meg, csak kéziratban olvashatóak.

A téma részletesebb elemzésére a Szögi László vezetésével működő peregrinációkutató műhelyben már a 2000-es évek elején megindult egy átfogó, a magyarországi felsőoktatási intézményekben, Magyarországon kívül született hallgatókat kereső anyaggyűjtés, mely a magyar peregrinusokról korábban a műhelyben készült adattárak gyűjtési, feldolgozási és publikálási módját vette át. A 2010-es évek elejétől pedig az ELTE Egyetemi Levéltárában működő MTA Egyetemtörténeti Kutatócsoport megkezdte a magyarországi felsőoktatás 1566 és 1918 közötti időszakában működő felsőoktatási intézmények hallgatói adatbázisának összeállítását a hallgatókra vonatkozó forrásanyagok összegyűjtésével. Így nagyon sok intézmény eddig publikálatlan adatsora válik folyamatosan elérhetővé, még hozzá egységes vizsgálati szempontok szerint feldolgozva. Ezekben az adattárakban közös, hogy az egyes hallgatók csak egyszer szerepelnek 1-1 intézmény névsorában, a tanulmányaikra vonatkozó éves beiratkozási és vizsgaadatokat pedig összegyűjtve közlik.

Fontos kérdés, hogy kik tekinthetők a magyarországi intézmények külföldi hallgatóinak. Ennek meghatározásában a legteljesebb mértékben földrajzi szempontokat kívánok érvényesíteni, azaz a megadott születési, származási hely alapján gyűjtöttem össze a diákokat. Külföldinek tekintek egyrészt minden, a Habsburg Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia határain kívül született hallgatót, másrészt az egykori Monarchia területén belül, de a történeti Magyarország – a magyar királyság és Erdély - határain kívül született diákokat, valamint a Drávántúli területekről, Horvátországból érkező hallgatókat. Ennek a földrajzi lehatárolásnak a figyelembevételével kívánom a két háború közötti időszakot is vizsgálni. Nemcsak azért, mert a korabeli források és statisztikák is ilyen szempontból készültek, hanem mert nem célom a trianoni döntés miatt új országokba kerülő, korábban Magyarországhoz tartozó területekről magyarországi intézményekben tanulókat bevonni a vizsgálatba. Az ugyanis egy komplex, önálló feldolgozást igénylő témakör. De a földrajzi lehatárolás miatt nem elemzem a vizsgált területen, azaz a történeti Magyarországon belül született nem magyar nemzetiségű hallgatók adatait sem.

Horvátország bevonása a vizsgálatokba mindenképpen magyarázatra szorul, hiszen a 11. század végétől 1918-ig a Magyar Korona országai közé tartozott. De Horvátország helyzete mindig is speciális volt Magyarországon belül. A nemzeti dinasztia kihalása után ugyan elvesztette politikai függetlenségét, de bizonyos fokú területi különállósága és közigazgatási autonómiája fennmaradt, ami elősegítette az újkorban a horvátság nemzetté válási folyamatát. Mindez annak ellenére bekövetkezett, hogy horvát területek nemcsak a magyar királyság, hanem más fennhatóság alatt is álltak az évszázadok folyamán. A horvát területekről magyar intézményekbe beiratkozó diákok vizsgálatával a horvát-magyar kapcsolatok intenzitásáról, illetve a horvát országban meglepedő magyar népességről is pontosabb képet kaphatunk.

A külföldi születésű hallgatók csoportjainak elemzésekor fontos feladat a földrajzi lehatároláson kívüli, de magukat magyarnak való diákok figyelemmel kísérése. Különösen azért, mert így teljesebb képet kaphatunk a Magyarországon kívül született magyarok egyes csoportjairól. A nemzetiségi és származási hely adatok eltérései a nemzeti és az egyéni önmeghatározás folyamatáról is tanúskodnak.

Az első sikeres magyar egyetemalapítástól egészen 1944-ig kívánok átfogó képet adni arról, hogy az egyes korszakokban a magyarországi felsőoktatási intézményekben, intézménytípusokban milyen számban, arányban vannak jelen idegen, nem magyarországi születésű hallgatók. Mely területek szülöttei számára fontos magyar felsőoktatási intézményekben tanulni és mi motiválhatta ebben őket. Mennyire zárt a Habsburg Monarchia oktatási piaca, vannak-e egyáltalán birodalmon kívüli hallgatók. Mely magyarországi intézményeknek van hiánypótló, összbirodalmi jellege, illetve az egyes intézményekben

megszerezhető tudás, végzettség mennyiben hasznosítható Magyarországon kívül és belül. Hogyan befolyásolja a magyar intézmények peregrinációs szerepét, a külföldi születésű hallgatók intézményválasztását az oktatási nyelv, különösen a magyar tannyelv bevezetése.

Az adatok elemzéséhez szükséges a magyar felsőoktatástörténet legfontosabb tendenciáinak, a magyarországi intézményrendszer, az egyes intézménytípusok rövid bemutatása, illetve a magyarországi hallgatók külföldi peregrinációjának korszakokra osztott áttekintése.

Mindenképpen vizsgálandó kérdés a magyarországi jezsuita felsőoktatási intézmények régióin belül betöltött szerepének meghatározása, ahogy az is, hogy a 16-18. században működő protestáns oktatási intézmények felsőfokú képzésein találhatunk-e nem magyarországi születésű hallgatókat. A 18. században a katolikus intézményrendszer új iskolafenntartókkal, intézményekkel bővül, az itt tanuló hallgatók vizsgálata tovább árnyalhatja az új szereplők magyar felsőoktatásban játszott szerepét.

Az állam szerepének növekedése, a felvilágosult abszolutizmus oktatáspolitikája, a felsőoktatás állami irányításba kerülése új képzési formák megjelenését, az intézményrendszer további bővülését, strukturálódását, a hallgatói létszámok növekedését okozza, de fontos megvizsgálni, mely intézmények képzései válhatnak ki határokon kívüli érdeklődést.

A 19. században az egyes magyar intézmények, intézménytípusok Monarchián belüli jelentőségét elsősorban a nemzeti érdekek előtérbe kerülésével bevezetett magyar oktatási nyelv befolyásolja. A dualizmus idején modernizálódó, de már magyar nyelvű felsőoktatás ugyan mind képzési szerkezetében, mind intézményhálózatában, mind a rendelkezésre álló tárgyi és személyi feltételekben intenzíven bővül, de kérdés, hogy milyen mértékben és milyen képzési területeken tud vonzó maradni a máshol születettek számára.

1920 után Magyarország nemcsak kikerül egy nagyobb államalakulattól, hanem korábbi területének közel kétharmadát elvesztve ellenséges államok gyűrűjébe szorul. Az állam egyszerre küzd az elcsatolt területekről Magyarországra menekülő felsőoktatási intézmények és a beözönlő nagyszámú magyar értelmiségi, tisztviselő elhelyezésével, és a hallgatók létszámának korlátozására kényszerül. Az új helyzetben az a kérdés, hogy kerülhetnek-e egyáltalán külföldi hallgatók magyar felsőoktatási intézményekbe, és ha igen, mik a jellemzői ennek a csoportnak.

II. A felhasznált források áttekintése

A téma átfogó és részletes vizsgálatát megnehezíti, hogy a hallgatói nyilvántartások, források részben hiányoznak, elpusztultak (például a nagyszombati, későbbi pesti egyetem esetében) illetve évtizedeken keresztül nehezen hozzáférhetőek voltak (több intézmény és anyaga a trianoni békeszerződést követő határmódosítások miatt Magyarországon kívülre került), az intézmények egy részében mai napig kiadatlanok. Az utóbbi években viszont több intézmény (többek között Nagyenyed, Nagyszombat, Kolozsvár, Nagyvárad, Pozsony, Debrecen, Pápa, Sárospatak) hallgatói nyilvántartásai jelentek meg forrásközléseként vagy adatbázisba szerkesztve. Több intézmény esetében ugyan rendelkezésre állnak vagy kiadottak a hallgatói nyilvántartások, de sok esetben csak a diákok nevét, osztályát tudhatjuk meg, a vizsgálatomhoz elengedhetetlen származási adatokat nem tartalmaznak.

Nemcsak az egyes felsőoktatási intézmények foglalkoznak saját, illetve jogelődek hallgatói adatainak közzétételével. Jelenleg több átfogó kutatás folyik a magyarországi felsőoktatási intézmények hallgatóinak mind teljesebb körű adatbázisba gyűjtésére, a kiadatlan, nehezen hozzáférhető források szisztematikus feldolgozására. Az 1990-es évek végétől működik az ELTE Levéltárában, Szögi László vezetésével az a felsőoktatástörténeti

műhely, mely jó néhány felsőoktatási hallgatói adattár összeállítása és kiadása mellett nemrégiben elkészítette a Kárpát-medencei magyar felsőoktatási intézmények legfontosabb feldolgozásainak, levéltári forrásainak jegyzékét is.

2013-tól pedig az ELTE Levéltára ad helyet az MTA-ELTE egyetemtörténeti akadémiai kutatócsoport egyik kiemelt projektjének. A cél a Kárpát-medence 1566 és 1919 között működő valamennyi felsőfokú oktatást végző állami és egyházi tanintézetébe járt hallgató tanulmányi adatainak feltárása számítógépes adatbázis formájában. A kutatás vezetője Dr. Szögi László. A kutatás jelenleg is folyik, de a kutatócsoporton belül a már adatbázisba került adatok hozzáférhetőek.

2008 és 2012 között folyt az Európai Kutatási Tanács által támogatott ELITES08 nevű projektjeként az a Karády Viktor vezette kutatás, melynek eredménye a honi egyetemekre és főiskolákra 1870 és 1950 között felvett vagy diplomázott diákság beiratkozási és diplomás anyakönyvei alapján készült számítógépes adatbázis.

A hallgatókra vonatkozó legfontosabb források az egyes intézmények központi és kari anyakönyvei, hallgatói tanulmányi névsorai, a doktori, illetve oklevél nyilvántartások, melyek személyi adatokat is tartalmaznak. További, sokszor kizárólagos adatforrások a diákegyesületek, kongregációk, kollégiumok anyakönyvei és névsorai. A nyomtatásban megjelent elsődleges források közül a promóciós kiadványok, érdemsorozatok, értesítők és almanachok, sematizmusok. De a téma szempontjából fontos adatsorokat tartalmazhatnak az intézményi monográfiák, évfordulós kiadványok is.

A következő intézmények adatsorai kerültek bele a részletes feldolgozásba: a nagyszombati és kassai jezsuita egyetem, a budai és a kolozsvári jezsuita akadémia, a váci és szegedi piarista líceum akadémiai tanfolyamai, a váci Theresianum. A pesti egyetem egyes karainak anyaga, a pozsonyi, győri, nagyváradi és kolozsvári királyi akadémiák, a bécsi és temesvári katolikus, a debreceni, pápai, kecskeméti, losonci, miskolci, nagykőrösi református, az eperjesi, soproni evangélikus akadémiai tanfolyamok, a pozsonyi és beszercebányai evangélikus iskolák felsőbb évfolyamainak részleges adatai. A keszthelyi Georgikon és gazdasági akadémia, a magyaróvári gazdasági tanintézet, majd akadémia, a selmecbányai bányászati és erdészeti akadémia mellett az állatorvosi képzés, a kassai és a kolozsvári gazdasági akadémiák, a művészeti felsőoktatás intézményei, a Műegyetem, a kolozsvári egyetem adatsora 1919-ig.

A dolgozatban kéziratos és kiadott források, adatbázisadatok mellett felhasználtam a hallgatók összetételéről esetlegesen készült elemzéseket, statisztikai adatokat, feldolgozásokat is. Ez utóbbi különösen a dualizmus és a két világháború közötti időszakra érvényes. A két világháború közötti időszakban a statisztikai adatok elemzése mellett csak néhány intézmény részletesebb hallgatói adatsorait tekintettem át. A műegyetem, a pesti egyetem orvosi karán doktoráltak, illetve a debreceni egyetem orvosi és a pécsi egyetem orvosi és jogi karának külföldi hallgatóinak részletes elemzése a statisztikai adatokkal kiegészülve megmutatja a korszak legfontosabb jellemzőit.

III. A dolgozat felépítése, főbb eredményei

A dolgozat a bevezető után négy nagyobb korszakra osztva tárgyalja a magyar felsőoktatástörténet legfontosabb tendenciáit, a magyarországi intézményrendszer, az egyes intézménytípusok rövid bemutatásával, illetve a magyarországi hallgatók külföldi peregrinációjának egyes korszakokra vonatkozó jellemzőinek ismertetésével. Ezek a következők: a középkori egyetemalapítási kísérletek időszaka, a 16-17. század, a 18. század magyar felsőoktatása 1790-ig, illetve a hosszú 19. század 1790 és 1918 között.

Külön fejezetben tekintem át a horvátországi felsőoktatás sajátosságait. Horvátország közös történelmünk idején is mindig élvezett némi autonómiát, különállást. Az itt működő zágrábi jezsuita egyetem helyi jelentőségű maradt, ahogy a magyar felsőoktatási intézményrendszer részeként létrehozott királyi akadémia is. Mindkét intézmény latin tannyelvű volt, kisebb számban a közeli Dráván inneni hallgatóság számára is képzést nyújtva. A horvát-magyar kiegyezés után Horvátország önállóan rendelkezhetett tanügyi kérdésekben, így születhetett meg a horvát nemzeti törekvések eredményeként a horvát tannyelvű zágrábi egyetem, melynek alapításakor a délszláv, illetve a több állam uralma alatt álló horvát területek kulturális egyesítésének szerepét is szánták. Ezt a kívánnál csak kisebb részben tudta betölteni, bár jelentős számú magyarországi horvát és szerb látogatta, de az osztrák fennhatóság alatt álló dalmát, szlovén hallgatók inkább az egy államterületen belüli közeli grazi, illetve a szláv nyelvű prágai egyetemek jogi képzéseit választották. A szerb és bolgár hallgatók többsége pedig inkább a nagy egyetemi centrumokat, illetve az itt nem tanulható orvosi, műszaki képzéseket látogatta.

Korszakokba osztva elemzem a magyarországi felsőoktatásban tanuló külföldi hallgatók adatait, öt időszakra bontva. Az első a 17. század elejétől 1777-ig a felekezeti intézményrendszerek, a második az 1777-1849 között egymás mellett működő felekezeti és állami intézmények, a harmadik az 1850-1867 közötti az átalakuló, illetve fennmaradó intézmények, a negyedik az 1868-1918 között kiteljesedő és modernizálódó magyar nyelvű felsőoktatás, az ötödik az 1919-1944 közötti időszak sajátosságait mutatja be. Az elemzések több mint 12 000 hallgató adatainak felhasználásával készültek el.

Az előzmények fejezetben a 15. század végéig tekintem át a magyar egyetemalapítási kísérletek főbb ismérveit, adatait és a középkori magyar egyetemjárás jellemzőit. A középkori magyar egyetemalapítási kísérletek több településhez köthetők, illetve az alapításkor az alapító színvonalas, nemzetközi összehasonlításban is nívós külföldi professzorok meghívásával kívánt az új intézménynek tekintélyt adni. Rövid működésükről kevés forrás, különösen diákokra vonatkozó adat maradt fenn. A magyar középkori egyetemalapítások sikertelenségében közrejátszhatott az is, hogy a magyar hallgatók többségének elérhető közelségben működtek a régió tekintélyes és meghatározó egyetemei Prágában, Bécsben és Krakkóban. Ezek valamelyike a 14. század végétől vagy az éppen regnáló magyar uralkodó uralma alatt állt vagy a települést birtokló a magyar uralkodóval dinasztikus kapcsolatban volt.

A 16-17. század magyar felsőoktatás történetét bemutató fejezet az ebben az időszakban meghatározó felekezeti, katolikus és protestáns intézményrendszer kialakulását, sajátosságait és viszontagságait, az egyetemalapítási törekvéseket mutatja be a magyar királyság és Erdély területén. A korszak felekezeti szempontból meghatározott felsőoktatása elsősorban a felekezetek papi és vallásos értelmiségi utánpótlásának kitermelését szolgálta. Ezért részletesen elemzem a 16-17. századi magyar peregrinációt, a német, a holland és svájci, illetve az örökös tartományok felé irányuló egyetemjárás jellegzetességeit. A korszakban létrehozott jezsuita egyetemek, különösen az első tartósan bizonyuló nagyszombati egyetem mellett a rövid ideig működő kolozsvári és az 1776-ig egyetemi rangot viselő kassai részletesebb bemutatása mellett kitérek a reformátusok és evangélikusok azon intézményeire, melyekben folyt felsőfokú képzés.

A 18. század első felében az állami befolyással folyó rekatolizáció miatt a katolikus intézményrendszer megerősödött és struktúráldott. A jezsuiták mellett nemcsak a piaristák által működtetett, hanem Egerben a szerzetesrendektől független felsőoktatási képzések is születtek. A rekatolizációs törekvések egyes protestáns intézmények működését rontották hosszabb rövidebb időre, de még az állami korlátozó intézkedések sem tudták tartósan megszüntetni a magyar protestáns peregrinációt. Az országhatárokon kívüli protestáns közösség támogatása nemcsak a magyar peregrinációban jelentkezett, hanem egyes

intézmények, elsősorban a debreceni kollégium megerősödéséhez is vezetett. A jezsuita rend feloszlatása, az állami irányítás megerősödése, a felvilágosult abszolutizmus magyarországi felsőoktatásra ható intézkedései, az első egységes állami szabályozás, a felsőoktatási képzések világiasabbá válása és egyes speciális szakoktatási intézmények megszületése határozta meg a 18. század második felének magyar felsőoktatását.

Az első nagyobb hallgatói csoportelemzés a 17. század elejétől 1777-ig a felekezeti intézményrendszerek rendelkezésre álló adatait tekinti át. A vizsgált 1054 hallgató többsége a jezsuita egyetemeken és akadémiákon tanult. A korszak legfontosabb felsőoktatási intézménye a nagyszombati egyetem, melynek forrásai csak részben maradtak fenn, de több különböző forráscsoport feldolgozásával az intézmény 867 diákját sikerült azonosítani. A korszakban működő másik jezsuita intézmény, a kassai egyetem vizsgálati forrásadottságai nem túl kedvezőek, de a rendtartomány többi jezsuita oktatási intézményével összevetve egyértelmű, hogy a bécsi és grazi jezsuita egyetem mellett ennek a két intézménynek a filozófiai és teológiai karán folyt az 1660-as évektől egészen 1777-ig az osztrák jezsuita provincia nemcsak magyar rendtagjainak képzése. A nagyszombati egyetem hittudományi karán tanuló, illetve fokozatszerző hallgatóinak elemzésével az egyetem nem rendtag diákjairól is információt kaphatunk. A budai jezsuita akadémián nem tanultak rendtagok, az intézmény külföldi születésű diákjai az egykori főváros, az ország közepén fekvő legfontosabb igazgatási centrumban megforduló, élő nemzetközi közösségből származtak.

A protestáns intézmények jelenleg rendelkezésre álló adatai alapján elmondhatjuk, hogy néhány külföldi hallgató ezekben az intézményekben is tanult. A Gyulafehérvárra látogató holland diákok csoportja kivételesnek számított, de a 18. századi diákösszeírások adatai is azt jelzik, hogy különösen a birodalom fővárosához közel eső, fontos igazgatási centrumnak számító városok iskoláiban (Győr, Sopron, Pozsony) több külföldi protestáns és görögkeleti hallgató is volt.

A 18. századi magyar iskolarendszer fontos szereplői a piaristák. Középiskoláik, filozófiai akadémiai tagozataik tananyagába a jezsuitáknál modernebb elemek kerültek. A kormányzat is épít oktatótevékenységükre, ezért ők működtetik a korszak két fontos intézményét, a váci Thereziánumot, és a szenci Collegium Oeconomicumot. A váci elitképző intézmény a bécsi párjaként a magyar és horvát-szlavón nemesség számára kínált bentlakásos középiskolai és akadémiai jellegű képzést.

Az 1769-ben megalapított nagyszombati orvosi karral kiteljesedik a magyarországi egyetemi képzés. A kar már működésének első évtizedében is sok külföldi hallgatót vonzott. 8 év alatt 51 külföldi hallgató szerzett itt oklevelet, ők az összes itt végzett 25%-a. Az új típusú végzettséget többségében cseh, morva, sziléziai és német birodalmi területekről származó hallgatók szerezték meg.

A 19. század első felében az 1777-ben létrehozott állami felsőoktatási intézményrendszer (a pesti egyetem és a királyi akadémiák hálózata) mellett még tovább él, sőt növekedik a felekezeti felsőoktatási intézményhálózat, részben a türelmi rendeletnek és az 1791/XXVI. törvénynek köszönhetően. Intézményhálózatuk mellett képzési formáikat is bővítik, több felekezeti jogakadémia is megnyitja kapuit. Élen járnak a magyar tannyelv bevezetésében is, mely az 1840-es évektől az állami intézményekben is egyre nagyobb teret nyer. A felsőoktatás reformját, az intézményhálózat bővítését már nem a felvilágosult uralkodó, hanem a magyar reformmozgalom tagjai szorgalmazzák. Az udvar a birodalom egyben tartására, konzerválására törekszik, nem érdeke a magyarországi intézményrendszer állami fejlesztése, sőt minden erővel akadályozza az országhatáron kívüli peregrinációt is. A birodalom helyzetének megerősítését szolgálják viszont a fővárosban, Bécsben kínált minőségi képzések, melyeket egyre több magyarországi hallgató vesz igénybe. 1848-ban megszületik a modern polgári Magyarország. A márciusi forradalom, a liberális egyetempolitika vívmánya az 1848. évi 19. törvénycikk, mely az egyetemet az

országgyűlésnek felelős közoktatásügyi miniszter fennhatósága alá rendelte, és kimondta a tanítási és tanulási szabadság elvét.

A 18. század végén, egészen a reformkor végéig az egyre bővülő magyar felsőoktatási intézményrendszerben nemcsak a magyar hallgatóság létszáma nőtt, 1850-ig összesen 6575 külföldi hallgató adatait sikerült összegyűjteni. Természetesen ez annak is köszönhető, hogy források is nagyobb számban álltak rendelkezésünkre.

Az országos hálózatot alkotó királyi akadémiák és a katolikus felsőoktatás intézményeinek bölcsészeti, jogi és teológiai képzésein nagyon sok olyan horvát-szlavóniai és birodalmi hallgatót (2299 fő a pesti egyetem adatai nélkül) találunk, akik születési helyükhöz közel eső magyar intézményben tanultak. Így a pécsi, szegedi képzések nagyszámú horvát-szlavóniai születésű hallgatót vonzottak, annak ellenére, hogy ilyen intézmény Zágrábban is működött. A pozsonyi és győri intézmények külföldi hallgatói között viszont nagy számban vannak a szomszédos osztrák területeken születettek. A bécsi igazgatási centrumból érkező pozsonyi hallgatók jó része ott élő magyar volt.

A bölcsészeti és jogi képzések elsősorban a horvátországi és osztrák tartományok, a selmecbányai akadémia az osztrák és cseh, míg az orvoskari képzések a cseh tartományok diákjaira jelentették a legnagyobb vonzóerőt. A cseh hatás éppen a 19. század első két harmadában igen jelentős volt a magyar tudományos és műszaki élet kibontakoztatásában.

A cseh-morva kapcsolatok erősödése a protestáns felsőoktatási intézményekben is nyomon követhető. A 18. század végén fiatal magyarországi lelkészek egy csoportja segítette a cseh- és morvaországi protestáns egyház újjáépítését. A missziós lelkészek egy része le is telepedett, és a teológus utánpótlást a magyar intézmények végezték. Így a 19. század első felében kicsi, de markáns csoportot alkotnak az evangélikus és református akadémiai tagozatokon a cseh és morvaországi magyar lelkészek, illetve a helyi közösség Magyarországra tanulni érkező tagjai. Ebben a korszakban csökken a katolikus és protestáns intézmények felekezeti jellege, a külföldi hallgatók között jelentős számban találunk zsidó és görögkeleti vallású hallgatókat.

A külföldi hallgatók száma az 1820-as évek közepétől dinamikusan növekedik, majd a harmincas évek elejének létszámcsúcsát egy rövid visszaesés után újabb növekedés követi. Elmondható, hogy 1777 és 1850 között a Habsburg birodalmon belül olyan felsőoktatási piac jött létre, melynek a magyar felsőoktatási hálózat is fontos része volt. Bár bizonyos képzési formákban Bécs jelentősége megkérdőjelezhetetlen, de a magyarországi peregrináció abszolút nem egyoldalú. Pest és Selmecbánya a birodalom olyan egyetemi, főiskolai centrumának számít, ahová a Monarchia bármely részéből szívesen jelentkeztek a hallgatók.

1848 őszétől, a szabadságharc ideje alatt a legtöbb hazai felsőoktatási intézmény bezárta kapuit. A világosi fegyverletétel után az oktatás nyelve a német, az oktatásirányítás központja pedig Bécs lett. A modernizációt folytatták, bevezették az érettségit, megszűnt a bölcsészkar előkészítő jellege. Az 1860-as évek elején a bécsi kormányzat engedményekre kényszerült, így az október 20.-i diplomával egy időben kiadott rendeletben az uralkodó visszaállította a felsőoktatási intézményekben a magyar tannyelvet, az oktatásügy pedig ismét a magyar törvényhozás hatáskörébe került.

A korszakban nagyon jelentős a befelé irányuló peregrináció, a vizsgált 1999 fő 3 intézmény hallgatóságából került ki, 17 év alatt évente átlagosan 117 külföldi diák tanult hazai felsőoktatási intézményekben. A 3 intézmény között viszonylag egyformán oszlott meg a külföldi hallgatók száma, 36,8%-uk magyaróvári Mezőgazdasági Felsőbb Tanintézet, 34,8%-uk a Selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia, 28,4%-uk a Pesti egyetem diákja volt.

A korábbi időszakhoz képest megnőtt az érdeklődés a mezőgazdasági szakképzés iránt. Továbbra is népszerű volt a Selmecbányai Akadémia bányamérnök-képzése (30%), csökkent az orvosi kart látogatók aránya (17%), a német nyelvű jogi képzés viszont sok diákot

vonzott (9%). A külföldi hallgatók számának változása nagy eltéréseket mutat korszakunkon belül. A szabadságharc leverése után az 1860-as évek elejéig egyre növekvő számban keresték fel a magyar intézményeket a bécsi kormányzat egységesítő és modernizáló törekvéseinek, a német tannyelv bevezetésének köszönhetően. A nemzeti törekvések sikere, a magyar tannyelv bevezetése minimálisra mérsékelte az ide irányuló peregrinációt. A 19. század első feléhez hasonlóan továbbra is a cseh tartományokból érkezett a legtöbb hallgató, a 988 fő pontosan a fele az itt tanuló külföldi diákoknak. A horvátországi értelmiség a 48-as konfliktus után elsősorban nem Magyarországon tanult, részarányuk a korábbi időszakhoz képest jelentősen, 7,5%-ra csökkent. A birodalom határain túlról - a korábbi időszakhoz hasonlóan kis számban származtak hallgatók, túlnyomóan a közeli német területekről.

A kiegyezés után a teljes magyar felsőoktatás magyar nyelvűvé vált. Jelentősen bővült a hazai felsőoktatás rendszere, a főváros, Budapest a magyar nyelvű felsőoktatás legfontosabb centrumaként a tudományegyetem, és a műegyetem mellett új szakoktatási intézményeknek is helyet adott. Megszületett a magyar művészeti felsőoktatás, de a fővárosban működött az Állatorvosi és a Keleti Kereskedelmi Akadémia is. A felsőoktatás egyközpontúságát csökkentették a vidéki jogi és gazdasági akadémiák, de a decentralizáció legfontosabb lépése a kolozsvári tudományegyetem létrehozása volt. A diákok száma alapján Európa, sőt a világ legnagyobb egyetemei közé tartozott a budapesti műegyetem és a tudományegyetem is. A nagy egyetemi beruházások, építkezések mellett jelentősen bővült az oktatói kar.

A 19. század második felében a birodalom egyetemei két csoportra oszlottak, míg a német tannyelvű egyetemek közül többen (főképp a Bécsi egyetem) megőrizve multinacionális karakterüket, régióhatáraikon túlról, többféle nyelvterületről vonzották hallgatóikat, a nem német tannyelvű egyetemek elsősorban a régiójukból érkező, illetve a tannyelvet jól beszélő diákságot oktatták. Bécs továbbra is kiemelt fontosságú a magyar peregrináció szempontjából, de a 19. század végén megnő a német intézmények jelentősége.

Bár ebből az időszakból rendelkezésünkre állnak az éves statisztikák is, ezek alapján kevéssé lehet a magyar felsőoktatás külföldi hallgatóinak csoportjellemzőt meghatározni. A magyar tannyelvű felsőoktatási intézmények többségében a külföldi hallgatók száma még az 5%-ot sem éri el, ráadásul a hallgatói létszámok növekedésével kevés hallgatót kell nagyon nagyszámú között megtalálni. A forrásadottságok sem egyformák, mert a budapesti tudományegyetem korabeli anyakönyvei nem maradtak fenn.

A korszakban három különféle hallgatói csoportot elemeztem részletesebben, a kolozsvári egyetem 4 karának, a műszaki, a mezőgazdasági, a közgazdasági szakoktatás 9 és a művészeti felsőoktatás 4 intézményének külföldi születésű diákjait, összesen 1841 fő adatait. A kolozsvári egyetem egyfelől vidéki, erdélyi oktatási centrum, másfelől, bár teológiai kar nincs az intézményben, a klasszikus tudományegyetemi képzést képviseli. Négy karán 213-an jogi, 60-an orvosi, 38-an bölcsészeti, 15-en természettudományi tanulmányokat folytattak. A forrásadottságok annak vizsgálatát is lehetővé tették, hogy a külföldön születettek milyen arányban tartoztak a magyar nemzetiséghez. Az ismert nemzetiségű hallgatók többsége, 56%-a magyarnak vallja magát, ez egyértelműen jelzi, hogy a magyar felsőoktatás országhatáron kívülről elsősorban a magyar anyanyelvűeket vonzza. Az egyetem külföldi hallgatóinak többsége nem peregrinus, hanem ki- és visszavándorló, illetve bevándorló család tagja. Az egyéni boldogulás, a választott hivatás új és újabb állomáshelyekre vezérli a társadalomnak azt a részét, melyhez a felsőoktatásban tanulók is tartoznak. Egyre többen valamely nagyváros szülöttei, és az egyetem elhelyezkedése a külföldi születésű hallgatók esetében csak részben befolyásolja vonzáskörzetét (romániai hallgatók 14%-os részesedése).

Az egyetem földrajzi helye és a pesti egyetem nagyobb rangja lehet annak az oka, hogy viszonylag kevés a nőhallgatók száma, illetve az átlagosnál alacsonyabb az izraelita vallású külföldi hallgatók aránya (10%). Viszont a jogi kari képzésben résztvevők az egyetem egészének kari átlagainál is nagyobb túlsúlya (65,5%) azt jelzi, hogy sokan választják

tudatosan a korszakban „diplomagyár”-ként emlegetett jogi képzést alacsony követelményrendszere miatt.

A művészeti szakoktatás a magyar nyelvű színészképzésen kívül nem kötődik annyira a magyar nyelvhez, mint például a humántudományok. Egy-egy nemzetközi hírnévű művész (a Zeneakadémián Hubay Jenő) fémjelzte művészeti képzés távoli vidékekről is vonzhatta az érdeklődőket. A dualizmus idején a színművészeti képzésben 30, az iparművészeti és képzőművészeti képzésben 133, illetve 148 fő, míg a Zeneakadémián 247 nem magyarországi születésű hallgató tanult 1919-ig.

A művészeti felsőoktatás a kezdetektől nyitott a nők számára Magyarországon, ezért különösen fontos annak vizsgálata, milyen arányban vannak jelen ezeken a képzéseken. A dualizmus idején ez az arány igen jelentős, az 558 külföldi születésű diák majd felét (213 fő) ők adják. A legnagyobb létszámú csoport, a zeneakadémisták fele, a színészek kétharmada, a képzőművészek egyharmada nő, legkisebb arányban és létszámban az iparművészeti képzésben vesznek részt.

A Liszt Ferenc névvel fémjelzett Zeneakadémia az, melyet mind arányszámában, mind létszámában a legtöbb külföldi hallgató választotta ebben a korszakban a művészeti szakoktatás intézményei közül. Külföldi születésű a Zeneakadémia hallgatóinak 9%-a. Az intézmény indulásakor nemzetközi tanári kara főként osztrák és cseh művészekből állt, többen nem is beszéltek magyarul. Az intézmény Monarchián kívüli nemzetközi elismertségét mutatja, hogy a diákok közel 40%-a Európa és a világ más területeiről érkezett: Nyugat-Európa államaiból (16 fő) Németországból (19 fő), Oroszországból (17 fő) és az amerikai kontinensről (10 fő). A legtöbb nem magyar nemzetiségű, Monarchián kívülről érkező külföldi hallgatót Liszt Ferenc mellett egy nemzetközi hírnévű magyar hegedűművész és pedagógus, Hubay Jenő vonzotta. A budapesti Hubay-iskola nemzetközi hírnévű művészeket is kinevelt, Őt magát pedig több európai intézmény (többek között a londoni Royal Academy of Music) hívta tanítani.

A kir. József Műegyetem, a Selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia, a Magyaróvári Gazdasági Akadémia, az Állatorvosi Akadémia (Főiskola), a keleti Kereskedelmi Tanfolyam (Akadémia), a Kassai Mezőgazdasági Akadémia névsorainak áttekintése után 940 külföldi egyetemjárót találtunk. Ez a legtöbb intézményben az ott beiratkozó összhallgatóság alig 1-2%-át tette ki. Külföldi hallgatók legnagyobb számban a Magyaróvári Gazdasági Akadémián tanultak (405 fő, 44%), itt 1884-ig nem magyarul, hanem német nyelven folyt a képzés. De hasonló számú peregrinust találtunk a már teljesen magyar tannyelvű műszaki felsőoktatás két intézményében, a Műegyetemen és a Selmecbányai Akadémián (456 fő). Kisebb számban (19 fő) voltak egyetemjárók az Állatorvosi Akadémia és a Keleti Kereskedelmi Akadémia, és a korszakunk végén alapított Kassai mezőgazdasági Akadémia (12 fő) hallgatói között.

A dualizmus idején is elsősorban az örökös tartományokból érkeztek egyetemjárók Magyarországra, valamivel kisebb, de jelentős a horvátországiak aránya. A Monarchia határain túlról korábbanál többen tanultak magyar felsőoktatási intézményekben. Átalakul a monarchián kívüli peregrináció szerkezete, magasabb arányban érkeznek hallgatók Közép-Kelet-Európa, valamint a Balkán államaiból.

Az első világháború alatti egyetemjárás jellegzetessége a nagyszámú török hallgató megjelenése, elsősorban a Műegyetemen, de a mezőgazdasági képzésben, sőt a művészeti felsőoktatás minden intézményében találkozhatunk 1-1 török diákkal, még a Színiakadémián is. Viszont a háború alatt az ellenséges országok állampolgárai nem iratkozhattak be magyar felsőoktatási intézménybe.

A vesztes világháború, a trianoni határmódosítások nagyon súlyosan érintik a magyar felsőoktatást. A Magyarország korábbi területének kétharmada olyan nemzetállamokhoz kerül, melyek mind a felsőoktatást, mind a közigazgatást saját szempontjaik szerint szervezik

újjá. Ezért menekülnie kell a kolozsvári és pozsonyi tudományegyetemnek, a selmecbányai akadémiának és más intézményeknek, melyeknek új, megfelelő elhelyezést kell biztosítani. Több intézmény megszűnik. De a jóval kisebb ország területére menekül ezekből a régiókból a korábban a magyar nyelvű közigazgatást, oktatást, gazdasági, kereskedelmi életet irányító értelmiség jelentős része is. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a háború alatt sokan nem tudtak katonai szolgálatuk miatt beiratkozni, így több generáció torlódott fel és egyszerre kíván egyetemi végzettséget szerezni. Az 1920-ban elfogadott numerus clausus elsősorban származási alapon korlátozza a felsőoktatási felvehetők számát. A jogszabály leginkább a zsidóságot sújtja, sokan közülük ezért külföldi egyetemekre kényszerülnek beiratkozni.

A meglehetősen ország társadalmi és gazdasági konszolidációjában fontos szerepet kap a Klebersberg Kunó fémjelezte kultúrpolitika. Ő a vidéki egyetemi centrumok fejlesztése mellett tudatosan törekedett a kulturális kapcsolatok fejlesztésére: a Collegium Hungaricumok hálózatának megteremtésével, a leghatékosabbak számára külföldi ösztöndíjak biztosításával.

A gazdasági válság közvetlenül és közvetve is negatívan hat a magyar felsőoktatásra, leállnak a fejlesztések, csökkenteni kell az egyetemi kiadásokat és a tanszékek számát, jelentős arányokat ölt a diplomás munkanélküliség. A 30-as évek legnagyobb felsőoktatási változása egy, a magyar felsőoktatásban addig szokatlan méretű és szerkezetű új intézmény, a m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1934-es létrehozása. Az új intézmény alapját a budapesti műegyetem adta, de hozzácsatolták szinte valamennyi olyan intézményt, amely egyetemi, főiskolai szinten a reáltudományokkal foglalkozott. A korszak végén, a második világháború alatt a visszacsatolt területeken új és újjáalapított magyar felsőoktatási intézmények kezdik meg működésüket. Megkezdődik, majd teljessé válik az izraelita vallásúak kirekesztése a magyar felsőoktatásból.

A korszak magyar felsőoktatásában tanuló külföldi hallgatók vizsgálatában nem törekedtem a teljességre. A komplex szerkezetű József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 4 karának (Műegyetem, Közgazdasági Kar, Állatorvosi Főiskola, Keleti Kereskedelmi Akadémia), a budapesti egyetem orvosi karának végzős, illetve két vidéki egyetem, a debreceni orvosi, illetve a pécsi egyetem orvosi és jogi karának beiratkozóinak adataival (812 fő) bemutathatóak a legfontosabb tendenciák.

Vidéki oktatási centrumok és fővárosi intézmény, a korban még mindig nagy népszerűségnek örvendő jogi képzés, valamint a más országokban is hasznosítható műszaki és orvosi képzés valamint az 1920-években készült budapesti intézményeket vizsgáló statisztikai elemzés együtt térben és időben is átfogó képet nyújt.

A Monarchia felbomlása, a területi és szövetségi rendszerek, a gazdasági okok változásai miatt megnő a visszavándorlók száma, nagyon sok külföldi születésű magyar nemzetiségű, akinek családja egyetemi tanulmányainak idején már újra Magyarországon él. Ebbe a csoportba tartoznak a bécsi magyar közösség tagjai, de sok amerikai emigráns is. Az általam vizsgált csoportból a Horvátországban születettek tartoznak a trianoni határmódosítások miatt menekülők közé. Nemcsak a visszavándorló, hanem második generációs amerikai magyarok egyetemjárására is vannak adatok a pécsi egyetemen.

A felvehetők létszámának meghatározása elvben hátrányosan hatott volna a magyar intézményekbe irányuló peregrinációra is, azonban a gyakorlatban ez nem érvényesült a vizsgált intézményekben. Annál inkább a Monarchia felbomlása, az új szuverén közép-európai országok - Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország - alig vagy egyáltalán nem küldtek peregrinusokat a magyar felsőoktatási intézményekbe tanulni. A legtöbb külföldi hallgató Bulgáriából kereste fel a vizsgált intézményeket (174 fő), ők klasszikus peregrinusok, tanulmányaik után visszatértek szülőhazájukba.

A világháború ideje alatt, Lengyelország függetlenségének megszűnése után 250-280 lengyel menekült hallgató jelent meg a magyarországi felsőoktatási intézményekben. A

vizsgált intézményekben ezek közül 75 fő tanult. Rajtuk kívül az orosz hallgatók is menekültként kerültek a magyar felsőoktatásba.

A magyarországi peregrinációra sok tényező hatott. Már az első tartósnak bizonyuló egyetem alapítása előtt is vannak egyetemjárók, de igazán nagy számban először a 17. századi jezsuita egyetemeken találkozhatunk velük. A Magyarországon létrehozott, összbirodalmi oktatási célokat szolgáló szakoktatási intézmények, a pesti egyetem orvosi kara és a 18. század elején kialakított, egységes állami szabályozás alapján működő állami és katolikus felsőoktatási intézményrendszerben mind létszámában, mind arányában sok külföldi születésű, döntő többségében a Habsburg Birodalom határain belülről érkező hallgató tanult egészen a magyar felsőoktatás magyar tannyelvűvé válásáig. Ezután az egyre bővülő intézményrendszerben arányaiban jóval kevesebb egyetemjáró jelenik meg. Nagy részük magyar származású vagy beszéli a magyar nyelvet, esetleg be- vagy visszavándorló. A 20. században két nagyobb csoport tekinthető klasszikus peregrinusnak, az egyiket a török, a másik a bolgár hallgatók alkotják. Megjelennek a magyar felsőoktatásban a finn, észt, tatár hallgatók elsősorban nyelvtanulási céllal, valamint néhány második generációs amerikai magyar is. Ahogy a jezsuita korszak olmützi hallgatóit, úgy a vizsgálat lezárásának idején a magyar felsőoktatásban tanuló lengyel menekülteket is az országukban dúló háború készíteti a magyarországi tanulmányokra.